
*О.Є. Пилипенко
(м. Київ)*

ВИВІЗ ЦУКРУ З УКРАЇНИ на початку ХХ ст.

Розвиток зовнішньоекономічних відносин в умовах інтеграції України до світового співтовариства є однією з найважливіших завдань сьогодення. У цьому плані сприятливим фактором може бути дослідження історичного досвіду з розвитку даного виду відносин. Тому з огляду на це обрана тема є досить актуальною й ще недостатньо дослідженою. Серед авторів, які нею займалися, можна назвати Марголіна Д., Лященко П.І. та інших. Надалі передбачається дослідити персональний внесок зокрема українських промисловців-цукрозаводчиків у розвиток експортної торгівлі.

Напередодні Першої світової війни Україна, як і в попередній період, залишалася найрозвиненішим в економічному відношенні регіоном Російської імперії.

Поглиблення пасивного балансу у торгівлі Росії мало негативні наслідки для країни. Значні суми, які сплачувала вона за товари, що привозилися з-за рубежу, спричинили надмірно високі ціни в середині країни. Це було компенсацією переplat імперії при покупці товарів за кордоном.

Головним ринком Росії та України до війни була Німеччина, у котру направлялося близько третини всього їх вивозу. Не зважаючи дивлячись на велике значення останньої в експортній торгівлі імперії, не можна не вказати на великі ринки, які конкурували з Німеччиною. Йдеться про Великобританію й Голландію. На ці 3 найголовніших з них припадало у мирний час 63 % вивозу Росії.

З початком війни чисельність країн, які були покупцями зокрема українських товарів, швидко зменшилося. В 1915 р. відпав ряд ринків. У зв'язку з цією обставиною експорт з імперії зосередився в руках небагатьох країн. У тому році лише одна Фінляндія зосередила в себе понад 60 % вивозу з Росії. Її частка в імпорті товарів з імперії дорівнювала на початку 1914 р. трьох найголовніших ринків цієї останньої. Наприкінці 1914 у 1915 рр. перше місце у ввозі в Росію займала Англія, а інші країни стояли на другому плані. Разом Великобританія та Фінляндія зосередили в своїх руках 90 % експорту з імперії, у той час як до війни вивіз до Німеччини та Великобританії становив (у 1912-1913 рр.) не більше 50 % всього його. Третє місце посідали Румунія, Швеція, Франція. На частку кожного з останніх ринків у 1915-1916 рр. не припадало й 1% експорту¹.

Таким чином, Перша світова війна скоротила не лише кількість великих, а і дрібних ринків для імперії. Останніх, участь яких у загальній сумі вивозу становила понад 1 %, залишилося – 5, а напередодні війни їх було 12. Як бачимо, протягом періоду, що досліджується, Росії не вдалося замінити ринки, котрих вона лишалася під час війни хоча б такими, які б наближалися за значенням до втрачених. Сфера збуту її товарів внаслідок цього значно звузилась, а кількість країн, які довозили

свої товари до імперії, майже не скоротилася. Значно зменшилася частка Німеччини, Туреччини, Австро-Угорщини в імпорті товарів до Росії. Це пояснюється умовами воєнного часу, оскільки ці країни брали участь у воєнних діях не на боці Антанті.

Натомість збільшилася частка у ввозі таких країн, як Японія, Норвегія, Єгипет, Китай, Франція, Швеція, Великобританія. Окрім того, до війни Німеччина відігравала в імпорті Росії ще більшу роль, аніж в експорті. На початок 1914 р. на її частку припадала майже половина вартості всього ввозу. Про особливе значення Німеччини в українському імпорті свідчив той факт, що привіз з цієї країни не припинився з початком війни й експорт товарів до неї не зник раптово з її оголошенням.

Все-таки протягом півріччя з початку війни вивіз до Німеччини не становив і половини експорту до Великобританії (42 %), та навпаки, імпорт з першої хоча й знизився, але лише незначним чином поступався англійському, складаючи по відношенню до нього 90 %. В 1915 р. вивіз до Німеччини з України припинився. Тим часом у ввозі вона продовжувала відігравати далеко не останню роль і на початку 1915 р. займала 4-е місце серед країн-імпортерів, але все ж залишила попереду себе союзну з Росією Францію та Швецію.

Наприкінці 1915 р. Німеччина пересунулася вже на 7-е місце, але незважаючи на це, продовжувала експортувати товари на таку ж суму, як дві нейтральних держави – Норвегія й Данія. Так, вона поставила товарів у тому році на суму 9915 тис. крб, Данія-5008 тис. крб, Норвегія – 4977 тис. крб. І навіть у 1916 р. Німеччина продовжувала триматися на російському ринку ².

Експортна сіль та цукор, відправлені з України на початку 1916 р., спрямовувалися в основному на захід і південь Європи. Риба переважно поставлялася до Румунії, на яку в тому ж році припало 90 % експорту даного продукту.

Експорт лісу значною мірою було спрямовано до Великобританії. Її частка становила понад 80 % його вивозу. Туди ж експортувався льон, частка якого була 77%.

Під час Першої світової, як і під час будь-якої війни, швидко зростали потреби на різні товари. В пошуках останніх, яких бракувало, Росія постійно зверталася до різних ринків. За таких умов доводилося переплачувати велику кількість коштів посередникам, оскільки для налагодження торговельних відносин з країною, де вироблялися необхідні товари, не було часу. Ця обставина, а також віддаленість місць, з яких їх отримували, негативно позначалися на цінах.

Таким чином, основна маса товарів у роки Першої світової війни потрапляла на обмежений ринок, тоді як напередодні їх експорт розподілявся між декількома ринками збуту. І можна з впевненістю сказати, що умови конкуренції між останніми були несприятливими для Росії.

До війни торговий баланс імперії мав чітко виражений активний характер. Війна перетворила його у високий пасивний та зруйнувала рівновагу в галузі торгових відносин Росії із закордонним ринком і спричинила шкоду становищу її на останньому. Імперія забиравала із закордонну масу товарів та натомість давала дуже мало власних.

За існуючий стан речей доводилось розплачуватись, тобто віддавати

товари, які становили головне багатство Росії, – хліб. Гостра потреба населення України у будь-якому продукті зовсім не заважали імперському вивозу його за кордон.

В роки війни різко зріс вивіз з України цукру, борошна і солі. Експорт останньої у 1916 р. значно перевищував вивіз довоєнного періоду, а експорт цукру зріс як мінімум в 1,5 раза. Вивіз за кордон цих трьох товарів були причиною підвищення цін на них в Україні й на інших внутрішніх ринках. Хоча у порівнянні з кількістю цих продуктів, які залишалися в середині країни, експорт їх за кордон був порівняно невеликим. Вказані товари вивозилися за кордон тому що їм був відкритий доступ на певні ринки, де вони добре оплачувались.

Вивіз цукру і солі з України під час війни свідчив про те, що прибутковість закордонної торгівлі переважала над прибутковістю внутрішньої. Таким чином, як тільки для імперії відкривався вільний ринок, у той же час туди спрямовувалися відповідні товари, хоча в них гостру потребу відчувало зокрема українське населення.

Цукор був однією з найважливіших статей експорту для Росії та України протягом усього дореволюційного періоду. В цьому плані переважна роль належала Україні. Остання була майже чи не монополістом у даній справі й експортувала більше половини, а в деякі роки – 80–90 % усього виробленого цукру.

Так, за період з 1 вересня 1911 по 1 вересня 1912 р. Росія вивезла через Україну 5 948 961 пуд цукру зокрема в Австро-Угорщину – 47 612, Болгарію – 17 189, Німеччину – 2 382 532, Туреччину – 3 501 627 пуд³.

Переважно експорт цукру здійснювався у той час через такі митниці: Лівобавську – 37 118 пуд, Олександрівську – 814 245, Одеську – 5193 237, Волочиську – 2336041, Гусятинську – 475 302, Доброжинську – 190 950 пуд⁴. При цьому іншої продукції не було місця в експорті України.

Можливості перевезення цукру з України та Росії на західноєвропейські ринки передбачалися ще у 1907 р. У той час при виробленні постійною комісією в Брюсселі умов приєднання імперії до цукрової Конвенції представники зацікавлених урядів звернули увагу на те, що російський цукор, котрий був заявлений для вивозу морським шляхом до Фінляндії, може також спрямовуватися на конвенційні ринки, а також норми, якими було обмежено участь Росії у постачанні цукром цих ринків, можуть бути підвищені.

Поділяючи це, царський уряд обіцяв вжити заходів для розвитку належної експортної торгівлі цукром з європейськими країнами.

З цією метою останній зобов'язався порівнювати кількість зареєстрованого російськими митницями цукру до вивозу у Фінляндію з кількістю його, який, дійсно, надійшов на регіональний ринок, і різницю зараховувати в об'єм поставок наступного періоду. Однак практика показала, що одним цим заходом неможливо скасувати можливість зловживань.

Так, аналіз та співставлення даних російської офіційної статистики про експорт цукру до Фінляндії з даними митниць про надходження його на місцевий ринок довели, що вже на 1 вересня 1908 р. кількість останнього заявленого до вивозу у цей регіон, перевищувала кількість даного продукту більше як на 2 млн пуд.

З цього можна було зробити висновок, що весь цей надлишок

відправлявся під виглядом конвенційного експорту.

Такі зобов'язання порушували інтереси великої кількості підприємців і позбавляли сили прийняті на себе Росією перед іншими конвенційними державами зобов'язання.

Царський уряд запровадив ті ж самі заходи, що й для вивозу інших товарів на конвенційні ринки, а саме: призначив для кожного окремого року відповідний контингент, який розподілявся між усіма заводами імперії. Незалежно від цього, Міністерство фінансів визнало необхідним підпорядкувати експорт цукру до Фінляндії під дію особливих правил, які забезпечували б дійсне його надходження на регіональний ринок.

Циркуляром Міністерства фінансів від 30 квітня 1909 року було встановлено, що видача залікових за акцизом квитанцій за цукор, що вивозиться до Фінляндії, повинна здійснюватися лише після отримання посвідчень регіональних залізниць про дійсний експорт останнього, про сплату з нього мита і про відпуск для внутрішнього вжитку краю. Цей захід був спрямований проти зловживань, які порушували інтереси країн, з якими Росія була пов'язана Брюссельською угодою ⁵.

Про новий порядок вивозу українського цукру було повідомлено представницькому органу Брюссельської конвенції – постійній міжнародній цукровій комісії.

Це питання піднімалося на черговій сесії, яка відбулася на початку липня 1911 р. в Брюсселі за участю російської делегації, до складу якої входили члени уряду – дійсний статський радник Прилежаєв, статський радник Нарден та представники цукрової промисловості О.А. Бобринський і М.Ю. Цехановський ⁶. Після виступу на сесії Прилежаєва умови Росії були прийняті.

Огляд перебігу подій дає можливість зробити висновок про дієвість державної системи захисту вітчизняної цукрової промисловості, яка стала необхідною умовою її подальшого розвитку. Поза сумнівом певні успіхи експортної торгівлі знаходилися у тісному взаємозв'язку з існуванням вивізних премій і подальшим розвитком її організації та зменшенням формалізму при розрахунках. Ці заходи щодо впорядкування торгівлі, а також дозвіл до обігу в середині країни сприяли розвитку експорту цукру. Промисловці неодноразово пропонували уряду досягти зниження тарифної ставки, визначеної Німецьким тарифним кодексом у 1914 р. Але війна не дала можливості здійснити ряд намічених заходів.

¹ К вопросу о подъёме экономических сил. - СПб., б.р.в. - С.12

² Всероссийский союз городов. Главный комитет. Экономический отдел//К вопросу о внешней торговле России во время войны. - Петроград 1916. - С.27

³ ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.636. - Спр.391

⁴ Там само. - Ф.730. - Оп.1. - Спр.523. - Арк.1

⁵ Там само. - Ф.579. - Оп.2. - Спр.32. - Арк.1

⁶ Там само. - Ф.579. - Оп.2. - Спр.33 - Арк.2